

УДК 726.7:727.4

О. І. Жовква

*канд. арх.,**начальник відділу Департаменту
містобудування та архітектури КМДА*

АРХІТЕКТУРА ЗАКОРДОННИХ МУСУЛЬМАНСЬКИХ ДУХОВНО- НАВЧАЛЬНИХ УСТАНОВ НА ПРИКЛАДІ РОСІЇ (САНКТ-ПЕТЕРБУРГ, МОСКВА, КАЗАНЬ)

Анотація: у статті розглянуто питання формування в Російській Федерації мусульманських релігійних освітніх закладів, в т.ч. при культових спорудах, на прикладі Санкт-Петербурга, Москви та Казані. Також приділена увага архітектурі мусульманських культових споруд та організації навчально-освітнього процесу.

Ключові слова: медресе, мусульманські духовні навчальні заклади.

Для вивчення формування мусульманських духовних навчальних закладів дуже цікавим є досвід Росії в даному питанні. Так, одна із світових релігій іслам досить широко представлена в Росії і розповсюджена на її території на Північному Кавказі, у Татарстані, Удмуртії, Чувашії, Сибіру, Самарській, Астраханській, Пермській, Єкатеринбурзькій областях, а також у Москві та Санкт-Петербурзі.

В Петербурзі, наприклад, мусульманське поселення з'явилося з початку заснування міста [4]. Це були поволзькі татари і башкіри, які прибули на будівництво нової столиці. Чимало з них так і залишились в місті. Під час правління імператриці Катерини II мусульмани в Санкт-Петербурзі користувались особливою прихильністю влади. До кінця XIX - початку XX ст. у місті вже функціонувало кілька мусульманських приходів. Рівень освіченості серед мусульман був досить високим. На той час початкова освіта надавалась в мактабах – релігійних школах, де викладались не лише Коран і історія ісламу, але і загальноосвітні дисципліни. Мусульмани Санкт-Петербургу (як цивільне населення так і військові) також могли вільно виконувати всі обряди своєї віри.

Однак до XX ст. у петербурзьких мусульман не було своєї окремої культової споруди, а функціонували лише молитовні зали (імпровізовані мечеті), розташовані в орендованих приміщеннях у різних частинах міста. Зазвичай, при таких мечетях функціонували початкові школи – махтаб, де діти прихожан вивчали арабську мову, Коран, основи шаріату тощо.

З метою сприяння вирішенню питання будівництва власної мечеті у 1905 р. був заснований Комітет із будівництва Соборної мечеті у Санкт-

Петербурзі. Верховний керівник мусульман Оренбурзький муфтії звернувся до влади із проханням про надання дозволу на будівництво мечеті, на що у 1812 р. отримав принципову згоду.

Майбутня мечеть мала бути зведена в самому центрі міста, неподалік від Троїцької площі, прямо навпроти Заячого острова, оскільки для будівництва об'єкту Комітет придбав ділянку на розі Кронвельського проспекту і Кінного провулку (буд. №7). Слід зазначити, що

вже до середини ХІХ ст. ціна на землю в Санкт-Петербурзі була дуже високою, а вільної просто не було. Зважаючи на дану обставину, тим ціннішим було відведене для зведення мечеті місце – фактично, навпроти історичного ядра міста, у лічених метрах від Петропавлівської фортеці і царської усипальниці – православного Петропавлівського собору.

Зважаючи на важливе стратегічне знаходження ділянки, було проведено архітектурний конкурс з метою виявлення найкращого проектного рішення. За умовами конкурсу планувалось спорудити мечеть у два яруси, із хором, із строгим внутрішнім убранством, із додатковими підвальними приміщеннями для розміщення віруючих під час щорічних мусульманських свят. Підсумки конкурсу підбито у березні 1908 р. після розгляду та аналізу 45 проектних рішень, із яких перші місця отримали роботи М.С.Лялевича, М.М.Перетятковича і М.В.Васильєва [3]. Компетентна комісія схвалила наданий проект художника-архітектора Миколи Васильовича Васильєва і цивільного інженера Степана Семеновича Кричинського, виконаний під керівництвом академіка архітектури Олександра Івановича фон Гогена. В основу ідеї як внутрішнього планування, так і зовнішнього вигляду храму авторами покладено характер і стиль мечетей Середньої Азії епохи Тамерлана.

У 1901 р. паралельно із наданням свідоцтва на проведення підготовчих робіт проектну документацію направлено на експертизу до Академії мистецтв. В цілому проектне рішення отримало схвальні відгуки, однак виникли певні суперечки щодо місця розташування. Сумніви полягали у можливості будівництва мусульманського храму поруч із православним собором.

Проте 3 лютого 1910 р. відбулось урочисте закладання першого каменю на будівництві. Офіційне ж відкриття і перше богослужіння у культові споруді відбулось у 1913 р. Соборна мечеть постала перед городянами монументальною, із опорядженими сірим грубої фактури гранітом стінами. Портал, купол і обидва мінарети вкриті мозаїчною керамікою блакитного кольору, роботи

майстрів із Середньої Азії. Російським архітекторам у даному архітектурному об'єкті вдалось гармонійно поєднати лаконічне кам'яне опорядження стін із примхливим керамічним декором.

Соборна мечеть у Санкт-Петербурзі є найбільшою в Європі (довжина – 45 м., ширина – 32 м., висота головного куполу – 39 м., висота мінаретів – 48 м., місткість – до 5000 людей). Але унікальність даної мечеті не стільки в її розмірі, скільки у синтезі архітектури північного модерну і традицій культової архітектури Азії.

У першій половині ХХ ст. соборну мечеть Петербурга часто називали «Татарською», а район, який знаходився біля неї – «Татарстаном», оскільки татарська діаспора упродовж кількох століть була однією із найвпливовіших у Петербурзі і брала активну участь у будівництві об'єкту.

У кінці 30-х рр. ХХ ст. мечеть закривають для богослужінь і пристосовують під складські приміщення. Так тривало до 1956 р., поки храм нарешті не був переданий віруючим.

На сьогодні на першому поверсі мечеті знаходиться великий головний молитовний зал для чоловіків. Другий поверх відданий жінкам. На третьому поверсі розташовано класи недільної школи – медресе (релігійно-освітній центр), де викладають уроки арабської і татарської мов, основи ісламу.

Що стосується Москви, то поява мусульман у місті датується, на думку багатьох дослідників, часом існування Золотої Орди. Із формуванням татарської слободи починається історично неперервне життя мусульманської общини міста [1]. Офіційною датою початку ісламської освіти можна вважати 1744 р. - появу у Москві у Татарській слободі першої мечеті (Історична мечеть). До початку ХХ ст. вона була єдиним офіційним місцем для молитовних зібрань московських мусульман, які проводились до 1913 року. При мечеті працювали сирітський будинок і медресе. У 1871 р. побудовано окрему дерев'яну споруду медресе соборної мечеті, а в 1913 р. для медресе зведено кам'яну будівлю, де розмістили татарську школу, дитячий садок, притулок-інтернат, бібліотеку. Однак після революції 1917 р. даний заклад закривають і релігійна освіта знову повернулася у стіни мечеті, яка проіснувала до 1936 р.

У радянські часи дана культова споруда використовувалась під потреби типографії і штаб громадянської оборони.

Відродження діяльності мечеті почалось з її реставрації у 1991 року і в травні 1993 р. вона знову відкрилась для мусульман. Сьогодні при мечеті функціонує благодійний фонд і медресе, у якому вивчають основи ісламу.

Ще одним центром ісламської освіти у Москві стала друга мечеть (нині соборна мечеть у Виползовому провулку) [1]. Потреба в її будівництві у Москві виникла на початку ХХ ст. У 1904 р., менше ніж через рік після виділення

земельної ділянки під будівництво, мечеть у візантійському стилі з хорами на 2000 віруючих за проектом архітектора Н.Жукова була побудована. Після того, як у 1937 р. закрито першу соборну мечеть, дану культову споруду стали називати соборною мечеттю.

Пізніше, перед початком Першої світової війни, на території соборної мечеті збудовано двоповерхову споруду - медресе. На сьогодні у будівлі знаходиться Духовне управління мусульман європейської частини Росії (ДУМЄР), а також Вищий духовний ісламський коледж.

Таким чином, на початку ХХ ст. у Москві почала формуватися система ісламської релігійної освіти, яка була сконцентрована у медресе першої і другої мечетей. Але зразу після революції обидві медресе були закриті, і навчання до 1917 р. продовжилось у стінах обох мечетей, але незабаром релігійні школи були ліквідовані і в них.

Відродження ісламської освіти у місті почалось в 1988 р. При Московській соборній мечеті відкрито курси арабської мови і основ ісламу із дворічним терміном навчання. Дуже скоро курси були трансформовані у медресе Московської соборної мечеті.

У 1994 році засновано Московський Вищий духовний ісламський коледж при (ДУМЄР). Метою освітньої діяльності коледжу є підготовка освічених мусульманських священників – імамів, викладачів ісламських дисциплін. Навчальний план складається із вивчення спеціальних дисциплін таких, як Коран, основи віри, історія ісламу тощо. У коледжі також вивчають загальні гуманітарні дисципліни – історію стародавнього Сходу, середніх століть, мусульманських народів, а також філософію, філософію ісламу, педагогіку, основи права і держави, релігію і політику та мовні дисципліни – арабську, англійську, татарську, турецьку мови тощо.

Закладом, який надає світську ісламську освіту і готує спеціалістів у відповідності до державних стандартів Російської Федерації, на сьогодні є Московський ісламський університет, заснований у 1999 р. Основною метою діяльності університету є підготовка гармонійно розвинутих і високоосвічених не лише в питаннях ісламу особистостей, вихованих у дусі міжнаціональної злагоди, релігійної віротерпимості і поваги до світових духовних і культурних цінностей. Важлива роль відводиться вихованню особистості і формуванню духовної громадянської культури, культури спілкування, культури здорового способу життя. Світські дисципліни у закладі читають викладачі із Московського державного університету, Військового університету, Університету Дружби народів тощо.

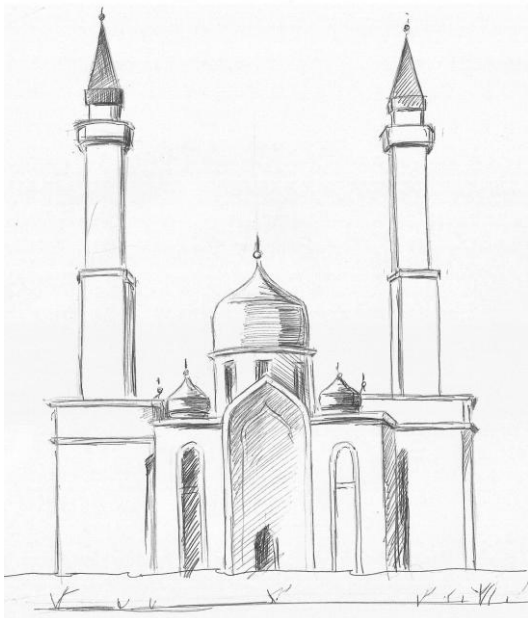
У 2005 р. на базі Вищого духовного ісламського коледжу був створений Московський ісламський інститут (МІ), який працює в системі Московського Ісламського університету (проїзд Кірова, 12).

Його спеціалізацією є навчання і підготовка ісламських релігійних діячів більш широкого профілю – богословів, проповідників, спеціалістів з Корану, історії ісламу і мусульманського права.

Метою інституту є професійна підготовка широкоосвічених священнослужителів і спеціалістів із різних напрямків ісламської релігійної науки. Необхідність створення МІ пояснюється тим, що у відповідності до російського законодавства в одному навчальному закладі недопустима підготовка одночасно світських спеціалістів і релігійних діячів. Тому у якості джерела релігійної ісламської освіти був створений МІ.

Також хотілося б відзначити, що у Москві досить недавно збудовано чимало нових мечетей із духовними навчальними закладами. Так, восени 1996 році за ініціативою і за рахунок благодійного фонду розвитку татарської духовної спадщини «Хілель», розпочалось будівництво мечеті Ярдем у Відрадному (вул. Хачатуряна, 8) за проектом архітектора Р.Ж. Баязітова. Урочисте відкриття об'єкту відбулось у 1997 році.

Об'ємно - просторова композиція і архітектура культової споруди за стилістикою близька до архітектури мечетей Середньої Азії, Ірану та інших мусульманських країн Сходу: мечеть місткістю до 2000 віруючих із двома

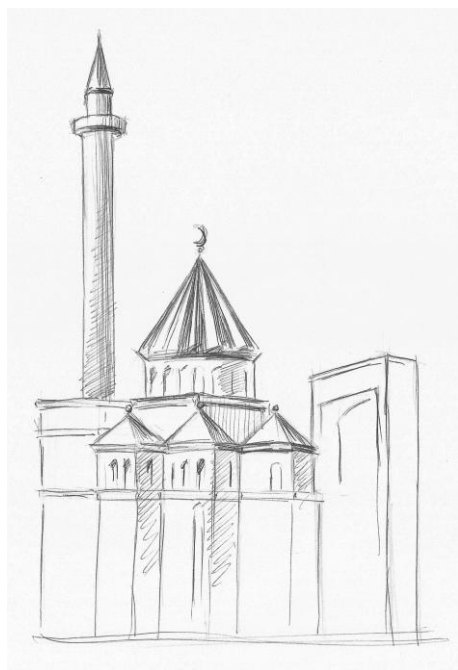
симетричними мінаретами висотою 41,5 м., центричним куполом діаметром 26 м. Споруда є частиною Духовно-просвітницького комплексу трьох основних релігій світу – християнства, ісламу та іудаїзму. Даний комплекс формують мечеть «Інам», православна церква і синагога. При мечеті функціонують: медресе на 200-250 учнів, будинок ритуальних мусульманських послуг, магазин мусульманської літератури і атрибутики та кафе, у якому проводять благодійні обіди.

Меморіальна мечеть на Поклонній горі (вул. Мінська, 2-Б) зведена у 1995-97 рр. за ініціативою уряду Москви і ДУМСР у знак пам'яті про загиблих воїнів мусульман, які воювали і загинули в Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. Автор проекту – відомий московський архітектор Ільяс Тажиїв. У зовнішньому вигляді мечеті поєднані риси різних архітектурних шкіл мусульманського

Сходу: татарської, узбецької, кавказької. Під молитовним залом мечеті розташовані допоміжні і господарські приміщення, кабінети, класи для занять. При мечеті діє медресе. На Поклонній горі, окрім зазначеної мечеті, також зведені православна церква і іудейська синагога [2]. Таким чином, цей комплекс, як і попередній, став символом єднання представників різних релігій.

Сьогодні в будь-якому районі Республіки Татарстан можна спостерігати ансамблі мечетей і медресе – центри підготовки висококваліфікованих імамів. На сьогодні духовні навчальні заклади Татарстану стали справжніми науковими центрами та просвітніми організаціями.

Так Російський ісламський інститут (РІІ) в м. Казань – один із провідних професійних ісламських навчальних закладів Російської Федерації, який здійснює освітню діяльність у двох напрямках: релігійну і світську. Інститут заснований у 1998 р. Завданням РІІ є підготовка спеціалістів в сфері ісламських наук, висококваліфікованих мусульманських священнослужителів із високим загальноосвітнім рівнем. Релігійна освіта здійснюється на факультеті ісламських наук за спеціальностями «Коранічні науки» і «Шаріатські науки».

Навчатися у закладі можуть молоді люди у віці від 17 до 35 років мусульманського віросповідання, що мають загальну середню освіту. Світська освіта ведеться по напрямку «Теологія», отримати яку можуть учні або випускники медресе.

На сьогодні РІІ навчає близько 500 студентів із 20 регіонів Росії, приїжджі студенти мають можливість оселитися у гуртожитку, оскільки в інституті створені умови для проживання та повноцінного відпочинку вихованців. У вільний від навчання час вони можуть відвідувати комп'ютерний центр, спортивний зал, кімнати відпочинку, спортивні секції тощо. Таким чином, з архітектурної точки зору, РІІ являє собою поліфункціональний комплекс із групами навчальних, дозвіллевих, спортивних, житлових приміщень з метою забезпечення повноцінного навчання, проживання та дозвілля вихованців.

Дослідивши систему мусульманської духовної освіти Росії на прикладі Санкт-Петербургу, Москви та Казані, можна сказати, що на сьогодні в Російській Федерації діє чотириступенева система ісламської освіти:

1 сходинка – початкова релігійна освіта, яка забезпечується недільними школами (мактабами) або курсами при мечетях.

2 сходинка – середня релігійна освіта, що забезпечується (вечірніми) школами (медресе) із терміном навчання від 2 до 3 років.

3 сходинка – середня професійна релігійна освіта, забезпечується середніми (денними або вечірніми) коледжами. Базова релігійна освіта учнів – початкова або середня. Термін навчання складає від 3 до 4 років.

4 сходинка – вища релігійна освіта. Забезпечується ісламськими інститутами на денній, вечірній або заочній формі навчання. Базова релігійна освіта вихованців повинна бути середньою. Термін навчання становить 4-5 років.

Також в Росії є світська вища освіта з ісламським компонентом, яка надається ісламським університетом та післявузівська освіта, яку можна отримати в університеті на денній або вечірній формах навчання.

Зважаючи на те, що Росія сьогодні являється багатонаціональною державою, у якій етнічні мусульмани становлять більшість населення у Чечні, Татарстані, Інгушетії, Дагестані, питання формування мусульманських культових споруд та духовних навчальних закладів в державі є досить актуальним.

Список використаних джерел

1. Глушкова В.Г. Москва от центра до окраин. Административные округа Москвы. М.: Вече, 2008. – 480с.
2. Кудрявцев М.П. Москва - третий Рим. М.: Сол Систем, 1994.
3. Михайлов А.М. Санкт-Петербург: 100 удивительных мест и фактов, которых нет в путеводителях. М.: Эксмо, 2010. – 320с.
4. Храмы Петербурга / М.С. Зимина, О.О. Лихачева. – СПб.: КОРОНА принт, 2006-368 с.

Аннотация

В статье рассматривается вопрос формирования в Российской Федерации мусульманских религиозных образовательных учреждений при культовых сооружениях на примере Санкт-Петербурга, Москвы и Казани. Также уделяется внимание анализу архитектуры мусульманских культовых сооружений и организации учебно-просветительского процесса.

Ключевые слова: медресе, мусульманские духовные учебные заведения.

Annotation

The article investigates the issue of creating Muslim religious educational establishments in sacral buildings in Russian Federation using the examples of Saint Petersburg, Moscow and Kazan. The article also analyses the architecture of Muslim sacral buildings as well as the organization of educational process.

Key words: medrese, Muslim religious educational establishments.